

Missale Olomucense

DAGMAR ŠTEFANCOVÁ

Nejstarší tisk ze sbírek Českého muzea hudby, *Missale Olomucense* z roku 1499, byl zhotoven v dílně norimberského tiskaře Georga Stuchse¹ v řadě liturgických knih, na jejichž produkci se Stuchs specializoval. Objednávali je u něho zástupci různých biskupství a arcibiskupství (Regensburg, Salzburg, Krakow, Magdeburg, Linköping, ale také Praha, Olomouc atd.). Poptávka po tištěných misálech byla tehdy poměrně velká, protože napomáhaly udržet jednotu bohoslužebných obřadů v rámci diecézí a přece jen nebyly tak nákladné jako starší rukopisy. Stuchsova officina disponovala vhodným typovým materiálem včetně not, které začal do svých tisků zařazovat od roku 1491. Poptávku zmenšila v 1. polovině 16. století reformace a po ní Tridentský koncil (1545–1563), z jehož pověření vydal papež Pius V. v roce 1570 společný římský misál.

První výtisk Olomouckého misálu vyšel roku 1488 v Bambergu (tiskař Johann Sensenschmidt),² a to nákladem 420 kusů (z toho 400 kusů tištěných na papíru a 20 kusů na pergamenu). Jeho iniciátorem byl administrátor olomoucké diecéze, biskup varadínský, uherský kancléř a diplomat Matyáše Korvína Jan Filipec. V roce 1497 nastoupil na olomoucký biskupský stolec Stanislav Thurzo a začal usilovně pracovat na obnově své diecéze. Mezi jeho zakázky patří jedny z prvních moravských prvotisků a také zmíněný misál, vytištěný v Norimberku.

Exemplář Stuchsova prvotisku získalo České muzeum hudby do svých sbírek koupí z antikvariátu v roce 1995. Obsahuje 305 folií číslovaných vpravo nahoře římskými číslicemi, jimž předchází 12 folií nečíslovaných; novodobá foliace byla provedena arabskými číslicemi tužkou (celkem 317 folií). Jednotlivé archy byly vázány ve složkách a–z, A–P, a to většinou po čtyřech. Velmi uvolněná vazba mezi fol. CLXXXVI a CLXXXVII dává tušit, že se na tomto místě nacházel *Canon missae* (mešní řád), který se zachoval v některých jiných exemplářích a byl vytištěn na pergamenu spolu s velkými kolorovanými dřevořezy.³ Tisklo se černou a červenou barvou na kvalitním papíru,⁴ pouze v několika prvních složkách (a–c) byl použit defektní papír se zřetelným otiskem blíže neurčeného latinského spisu. Na předním a zadním přídeští jsou vlepeny dva listy německého tištěného kalendáře. Text je vysázen gotickým písmem.

Tak jako první tištěný Olomoucký misál měl i tento tisk reprezentativní pergamenovou verzi⁵ a verzi papírovou. Liší se od sebe mimo jiné úrovní výzdoby, která ve druhém případě zahrnuje jedinou ručně malovanou iniciálu (fol. 13r), několik iniciál dřevořezo-

1) Georg Stuchs (Stüchs, Stöchs), nar. ? v Sulzbachu, zemř. v Norimberku 1520.

2) BOLDAN, Kamil: *Bamberské vydání olomouckého a pražského misálu* (1488 a 1489). Referát na 8. ročníku odborné konference *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska* (20.–21. října 1999). Dostupný z: <http://www.vkol.cz/konf/99ref02.htm> [cit. 27. 2. 2008].

3) Např. Národní knihovna Praha, oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 43.B.28; Vědecká knihovna Olomouc, sign. III 47.805.

4) BRIQUET, C. M.: *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques de papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, 4 sv., Leipzig 1923. Č. 4773 – koruna s trojúhelníkem na prodloužení osy. Papír z papírny ve Würzburgu (1499–1504).

5) Vědecká knihovna v Olomouci, sign. III 47.805. Tisk pochází z jezuitské koleje v Brně.

vých s jednoduchým rostlinným motivem a velký dřevořez na prvním nečíslovaném foliu, představující znak olomouckého biskupa Stanislava Thurza. V pergamenovém exempláři je tento dřevořez umístěn na jiném místě a kolorován. Na začátku notovaných prefací zůstalo v muzejním tisku prázdné místo, určené pro velkou iniciálu P, kterou však malíř nikdy nedoplnil.

Knihy foliového formátu byla svázána do dřevěných desek potažených kůží. Z původního kování a dvou spon se zachovaly pouze zbytky, také slepotisková výzdoba vazby je velmi poškozena. Dá se však soudit, že měla rámový charakter, na přední straně se zachovaným vyraženým nápisem „Missale || Olomucen || MDXXIX“, na zadní straně s torzem hebrejského nápisu. Vazba je tedy mladší (1529) než tisk, datovaný na fol. CCCVv dnem 29. března 1499.⁶

Pro České muzeum hudby je Olomoucký misál zajímavý především z hudebního hlediska – a v tomto případě přichystal nemalé překvapení. Notované zápisy v něm jsou trojího druhu:

a) tištěný oddíl prefací (folia CLXIIIr – CLXXXVIv) notovaný na čtyřlínkové osnově chorální rhombickou notací;

b) několik rukopisných vpisků – intonací – opět notovaných na čtyřlínkové osnově chorální rhombickou notací;

c) znaky vepsané do textu bez opory notové osnovy, které používají tři základních tvarů rhombické notace a sloužily pravděpodobně jako intonační pomůcka pro kněze.

Právě poslední příklad si zaslouží zvláštní pozornost. V misálu jsou takto „zhudebněna“ čtení příslušná k celé řadě svátků (nikoliv však důsledně) a, jak se zdá, všechna tímž písařem. Používal červenou kontrastní barvu a jen výjimečně černý inkoust. Notovány nejsou části mešního propria s vlastním chorálním nápěvem (introitus, graduale, offertorium atd.). Při srovnání s dalšími exempláři Olomouckého misálu,⁷ kde se podobné znaky nenacházejí, můžeme konstatovat, že máme před sebou doklad o tom, jak kniha žila a byla v praxi používána. Bohužel v ní není žádný provenienční přípis, který by o historii tohoto prvotisku prozradil více.

Olomoucký misál byl zařazen do fondu nejstarších hudebnin v ČMH, tzv. sbírkového úseku AZ, a to pod signaturou AZ 86.

6) „Missali [...] sacrosancte ecclesie Olomucen. ordinato Georgius Stüchs ex Sulczpach artis impressorie haud ignarus in orbe Nürnbergga tercio die ante kalendas apriles Anni ab incarnatione salvatoris n[ost]ri nonagesimi noni supra millesimum quadringentesimum finem dedit optatum.“

7) Uvádí je např. *Katalog prvotisků Knihovny Národního muzea v Praze a zámeckých a hradních knihoven v České republice*, ed. Jitka Šimáková, Jaroslav Vrchoťka, et al., KLP (Koniasch Latin Press), Praha 2001, s. 280–281 (č. 1312–1317). Zde jsou uvedeny také odkazy na další soupisové práce.

Missale Olomucense

DAGMAR ŠTEFANCOVÁ

The oldest print in the collections of the Czech Museum of Music, the *Missale Olomucense* from 1499, comes from the workshop of the Nürnberg printer Georg Stuchs¹ as part of a series of liturgical books, in the production of which Stuchs specialized. These books were ordered from Stuchs by representatives of various bishoprics and archbishoprics: those of Regensburg, Salzburg, Krakow, Magdeburg, Linköping, Prague, Olomouc, etc. The demand for printed missals was relatively high at that time, because they helped maintain uniformity in worship services within a diocese and were not so expensive as older manuscripts. Stuchs's enterprise offered suitable materials including music notation, which he began including in his prints in 1491. Demand declined in the first half of the sixteenth century because of the reformation and then the Council of Trent (1545-63), on the instructions of which Pope Pius V issued a universal Roman missal in 1570.

The first printing of the Olomouc missal was issued in 1488 in Bamberg by the printer Johann Sensenschmidt,² in 420 copies (400 on paper and 20 on parchment). Its initiator was the administrator of the Olomouc diocese Jan Filipec – the bishop of Várad, Chancellor of Hungary, and a diplomat in the service of Matthias Corvinus. In 1497 Stanislav Thurzo became bishop of Olomouc and began working strenuously to improve the functioning of his diocese. Orders he placed included some of the earliest Moravian first prints and also the missal here in question, which was printed in Nürnberg.

The Czech Museum of Music acquired its copy of Stuchs's first print by purchase from an antiquarian dealer in 1995. It contains 305 folios numbered at the upper right with Roman numerals, preceded by 12 unnumbered folios; modern numbering of the folios was carried out with Arabic numerals in pencil (a total of 317 folios). The double folios are bound in bundles lettered a-z and A-P, mostly in groups of four. The very loose binding between folios CLXXXVI and CLXXXVII suggests that a Canon missae (canon of the mass), printed on parchment together with large coloured woodcuts and preserved in some other copies,³ was found here. Printing is in black and red on high-quality paper;⁴ damaged paper, with the clear imprint of an undetermined Latin treatise, is found only in the first few bundles (a-c). Glued to the insides of the front and back covers are two sheets from a printed German calendar. The text is set in Gothic script.

1) Georg Stuchs (also Stüchs or Stöchs), born in Sulzbach (year unknown), died in Nürnberg 1520.

2) BOLDAN, Kamil, *Bamberské vydání olomouckého a pražského misálu (1488 a 1489)*. Paper delivered in the eighth annual scholarly conference on Issues of Historical and Rare Book Collections of Bohemia, Moravia, and Czech Silesia (20-21 October 1999). Accessible at: <http://www.vkol.cz/konf/99ref02.htm> (cit. 2008-02-27).

3) E.g. in the National Library in Prague, Manuscripts and Early Printed Books Department, catalogue number 43.B.28; the Scholarly Library in Olomouc, catalogue number III 47.805.

4) BRIQUET, C. M., *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques de papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, 4 volumes. Leipzig, 1923. No. 4773 – a crown with a triangle for extending the axis. Paper from the paper works in Würzburg (1499-1504).

Like the first printed Olomouc missal, this print too had a deluxe parchment version⁵ as well as a paper version. The two versions differ in, among other things, the quality of ornamentation, which in the second case includes just one hand-painted initial (fol. 13r), several woodcut initials with a simple plant motive, and a large woodcut on the first folio (unnumbered) showing the symbol of the Olomouc bishop Stanislav Thurzo. In the parchment version this wood cut is placed elsewhere and coloured. At the beginning of the opening prayers with musical notation a blank space remains in the museum's copy, intended for the large initial letter P which however the painter never supplied.

In folio format, the book is bound into wooden plates covered with leather. Of the original metal work and two binders only fragments remain. The blind blocking decoration of the binding is also seriously damaged, but it apparently had a frame design, having on the front side the embossed words 'Missale || Olomucen || MDXXIX' which are still preserved; on the back one can see a remnant of some words in Hebrew. The dating of the binding (1529) shows it to be newer than the print, which is dated 29 March 1499 on fol. CCCVv.⁶

For the Czech Museum of Music the Olomouc Missal is interesting above all from the musical standpoint—and in this case it holds no small surprise. Its musical notations are of three kinds:

- a) the printed section of opening prayers (folios CLXIIIr – CLXXXVIv) written on a four-line staff in rhombic plainchant notation;
- b) several manuscript insertions—intonations—again written on a four-line staff in rhombic plainchant notation; and
- c) symbols written into the text without staves, using three basic shapes of rhombic notation, probably serving as an aid to the priest in intonation.

This last example deserves special attention. The missal contains readings for a whole series of feasts 'set to music' in this way (not consistently, however), apparently all by the same scribe. He used a contrasting red colour, and black ink only exceptionally. The parts of the mass proper having their own plainchant melody (introit, gradual, offertory, etc.) show no musical notation. By comparison with other copies of the Olomouc missal,⁷ where such musical symbols are not found, the museum's copy provides evidence of how the book was used in living practice. Unfortunately it contains no annotation indicating its provenance, which might tell us more about the history of this first print.

The Olomouc missal is deposited in the collection of the oldest items of musical notation in the Czech Museum of Music, the 'AZ' collection unit, under catalogue number AZ 86.

5) Scholarly Library in Olomouc, catalogue number III 47.805. The print comes from the Jesuit college in Brno.

6) 'Missali [...] sacrosanctae ecclesie Olomucen. ordinato Georgius Stüchs ex Sulczpach artis impressorie haud ignarus in orbe Nürnbergga tercio die ante kalendas apriles Anni ab incarnatione salvatoris n[ost]ri nonagesimi noni supra millesimum quadringentesimum finem dedit optatum.'

7) As listed for example in *Katalog prvotisků Knihovny Národního muzea v Praze a zámeckých a hradních knihoven v České republice* (Catalogue of First Prints of the Library of the National Museum in Prague and of Libraries in Stately Homes and Castles in the Czech Republic), compiled by Jitka Šimáková, Jaroslav Vrchotka, et al., KLP (Koniasch Latin Press), Prague 2001, pp. 280-81 (Nos. 1312-17). This catalogue also gives references to other lists.